

zgraditvijo novih ali adaptacijo starih objektov. Mislím, da je dovolj aktualno vprašanje, poleg tega pa tudi pereče in opravljeno, da bomo spregovorili prav v zvezi z omenjenim razvojem naselij tudi o našem naselbinskem momentu oziroma »varstvu domačije«, kot je bilo sklenjeno že na prvi seji odbora za umetnostno topografijo. O tem še ni bilo širše govorjeno. Gre med drugim nedvomno za to, da smotrno in smiselno ohranimo ter vključimo v sodobno življenje vse zgodovinsko pomembne in krajinsko značilne črte določenega teritorija.

O ŽIDOVSKEM TRGU V PIRANU

Med starinske zanimivosti Pirana, ki bi gotovo zbudile pozornost marsikaterega gosta, če ne bi ostajale tako skrite, spada tudi stari Ghetto — židovski trg.

Ta neopazni trgec, ki ga z blodnjakom uličice zgornje Punte veže tako ozek in nizek prehod pod obokom, da z malo večjim vozom ne bi mogel skozenj, če bi že do njega lahko prišel, je bil v srednjem veku nekaj časa pomembno gospodarsko središče mesta, sedež denarništva in trgovine. Tu so živeli in trgovali židovski priseljenci, ki so jih piranski župani v soglasju z Beneško republiko vabili od srede XV. stol., da bi poživilí slabokrvno trgovino mesta, a zlasti da bi s krediti razgibali denarni obtok. Cerkev svetega Štefana, ki z eno stranico zapira severovzhodno stran trga, je nastala iz bivše sinagoge. Po pripovedovanju starega Piranca je bil na podstrešju te cerkve še v zadnjih letih italijanske vladavine shranjen del inventarja nekdanje židovske molilnice, ki pa je potem izginil — gradivo, ki bi utegnilo biti zanimiv prispevek zbirkam Mestnega muzeja, je verjetno postalo plen verskih fanatikov. V cerkvi sami dandanes spominja na davnino samo še z grobo roko in v grobem antisemitskem duhu naslikana freska na stropu: Kamenjanje svetega Štefana. Tako je katoliška cerkev štela za potrebno, da še post festum obračuna s svojimi židovskimi predniki, ko je po njihovem odhodu iz Pirana prevzela njihovo dediščino.

O dejanju in nehanju piranskega Ghetta bo treba vire še poiskati. V Mestnem arhivu na žalost ni ohranjenih dokumentov. Zato bo za raziskovalca naše Istre toliko dragocenejša kratka, a nadvse zanimiva razpravica, ki jo je o postanku, razvoju in koncu piranske skupine židovskih bančnikov napisal istrski zgodovinar profesor Antonio Ive iz Rovinja. Napisal jo je najprej v francoščini za Revue des études juives (april-junij 1881), nato pa jo je v italijanskem prevodu izdal v drobni knjižici.¹ Med drugim objavlja tu celotno besedilo Kapitolov (statuta) Obrestne banke (feneratizio — obresten, pozneje oderuški) oziroma o Židih v Piranu. Kapitoli nam kažejo izredno živo sliko gospodarskih razmer istrskega mesta v poznem fevdalizmu in zaslužijo, da bi se njihove analize lotil gospodarski zgodovinar.

Jasno je, da je umetnostna topografija pomočnik tako umetnostnemu zgodovinarju strokovnjaku kot tudi ljubitelju umetnosti. Določen delež bo gotovo darovala tudi zgodovinarju, arheologu, kulturnemu zgodovinarju in še drugim. Občinam samim bo v orientacijo o njihovi »posesti« kulturnih spomenikov, ki so jih dolžne varovati in upravljati. Domačemu in tujemu turizmu bo prav gotovo pripomoček, ki ga za zdaj skušajo zasilno nadomeščati razni prospekti. Skratka: razkrila in postavila bo v jasnejšo luč našo pestro, številno in zanimivo kulturno zakladnico.

Prvi bančniki v Istri in Trstu so bili Toskanci, ki so se po vzhodni obali Jadrana naselili v XIII. in XIII. stol. A niso pognali korenin — njihove obresti so bile preoderuške, razen tega pa so kršili pogodbe in statute. Polagoma so jih začeli nadomeščati Židje, ki so sčasoma zavzeli monopol nad financami istrskih mest in ga obdržali do srede XVII. stol. Med prvimi, ki je v zgodovini ostalo zapisano njegovo ime, je bil Majer s svojo družino v Trstu; njegova banka se omenja 1466. Majerjeva vdova je pozneje odprla banko v Izoli, nasledil jo je sin David. Piranci so že leta 1483 vabili Žida Mojzesa, naj bi odprl banko pri njih, a je odklonil, češ da ne more najti družabnikov, sam pa naloge ne zmore. Očitno pa mu tudi pogoji niso bili po volji. Naslednjega leta je piranski župan Delfino dal sestaviti nove, ugodnejše Kapitole, ki jih je potrdil tudi beneški dož Giovanni Mocenigo. S tem se je v Piranu uvedlo bančno podjetje Žida Jožefa in njegovih družabnikov, ki je po svojih dedičih in naslednikih ostalo monopolni gospodar na piranskem denarnem trgu do leta 1635.

Konec tega leta je banka iz neznanih razlogov nehala poslovati, a kakor kaže, je trgovina v mestu zaradi tega zašla v težave. Najbližji banki sta bili tedaj v Izoli, onkraj Piranščine, in v Trstu, onkraj beneških meja. Izolska ni mogla posojati zunanjim trgovcem, tržaška pa je zahtevala previsoke obresti. Piranci so se obrnili na kapitana v Rašpu, beneškega upravitelja Istre, naj Jožefovim naslednikom obnovi privilegije iz leta 1484. Tedaj sta v mestu živela trgovca Vivian Sacerdote in Iach Stella s svojima družinama. Stvar se je nekaj časa vlekla, nazadnje pa je bila prošnja zavrnjena. Oblast je naročila piranski občini, naj namesto banke ustanovi rajši zastavljalnico (Monte di pietà, 1634). Sacerdote in Stella sta tedaj zaprosila, naj se jima obnovijo pravice glede bivanja in opravljanja trgovine brez bančnih poslov. Reševanje te prošnje se je spet precej zavleklo in med spisi s tem v zvezi je prof. Ive v arhivu kapitanata v Rašpu tudi našel prepis Kapitolov iz leta 1484, napravljen 1681. Kakor prej izvirnik, je v novejšem času izginil tudi ta prepis.² Najzanimivejša mesta iz Kapitolov, ki jih podajamo po prof. Iveju, določajo:

Prvič, da morajo imenovani Jožef, njegovi družabniki, dediči in nasledniki, njihovi oskrbniki in pooblaščenca, ki bodo s svojimi družinami prišli v Piran posojati denar, prebivati in stanovati v Piranščini (nella Terra di Piran), pa da jim nihče ne sme delati ne sitnosti ne sile; in izvzeti so in prosti vsakršnega preganjanja in nadlegovanja, stvarnega in osebnega, in ravnati je treba z njimi ko s piranskimi meščani.

Drugič, da imenovani Jožef, njegovi družabniki, dediči, nasledniki itd. lahko odprejo javno banko in na obresti posojajo na zaloge, premične in zadosne, v razmerju po 4 novčiče za vsako liro novčičev (lira je tu utežna enota, libra, ob. p.) na mesec, tako da so upniki za vsak zalog od 1. do 20. v mesecu Zidu dolžni plačati omenjene 4 novčiče na liro kakor za cel mesec in od 20. dalje kakor za pol meseca. To velja za prvi mesec, ki je v njem zalog zastavljen, potem pa dalje za ves čas, dokler bo zalog zastavljen, kakor smo rekli; in to velja za prebivalce in podložnike na področju piranskega županstva. Zidje pa morajo tistim, ki to zahtevajo, izdati potrdilo, kakor je to navada po drugih bankah. Drugim pa, ki ne prebivajo na področju imenovanega županstva, lahko vzamejo največ 6 novčičev obresti na mesec, to pa v enaki meri velja za prvi in za vse naslednje mesece. Nihče s področja imenovanega županstva pa ne more na svoje ime zastaviti zaloga kakšnega tujca, ki ne biva v Piranščini, sicer mora plačati 50 lir globe za vsakokrat. Ena tretjina te globe pripade Beneški republikli, ena tretjina gospodu županu, ena tretjina tožniku.

Tretjič, da noben drug Žid niti kristjan ne more v imenovani občini posojati denar na obresti brez dovoljenja imenovanega Jožefa in njegovih družabnikov, dedičev in naslednikov, sicer plača globo 100 lir za vsakokrat, od česar ena tretjina pripade gospodu županu piranskemu, ena tretjina občini, ena tretjina pa tožniku. Prav tako nihče ne sme posojati denarja pa da bi zaloge nosil ali pošiljal v druge banke, pod isto globo za vsakokrat.

Dalje, da gre vsem njihovim knjigam, zvezkom in dnevnikom vsa vera, kar zadeva zaloge, količino denarja, čas in vse druge stvari, razen če se izkaže nasprotno po dveh verodostojnih pričah, kristjanih ali Židih, ki niso pod sumom. Dalje, da se mora v spornih zadevah za Jožefa, njegove družabnike, dediče in naslednike uporabiti sumarni in pospešeni postopek brez strahovanja in pritiska ali drugih zavlačevanj, kadar gre za njihove zaloge ali cenitve, listine ali pisanja, tako glede obresti kakor glede kapitala in stroškov. Dalje, da smejo imenovani Jožef, njegovi družabniki, dediči in nasledniki kupčevati, kupovati in prodajati vsakršno robo in blago in pri tem uživajo vse varščine in je treba ravnati z njimi v vsem in vselej kot s piranskimi meščani. Dalje, da imenovani Jožef, njegovi družabniki, dediči in nasledniki ne smejo kupovati vina, dokler ne mine Veliki šmaren, ne olja, dokler ne mine sveti Mihael. Dalje, da lahko posojajo denar tudi brez vsakršnega zaloga ali ob kakršnih pogojih jih je že volja, ne smejo pa na cerkvene predmete, ki so posvečeni, in če nanje posodijo, izgubijo, kar so posodili na imenovane stvari. Dalje, če bi se ugotovilo, da je kak zalog, ki so nanj posodili denar, ukraden, da morajo imenovani Jožef itd. zalog vrniti tistemu, ki se izkaže, da mu je bil ukraden; imenovani Židje pa morajo vendar dobiti svoje obresti in kapital.

Desetič, da imenovanega Jožefa itd. nihče ne more prisiliti, da bi posojali, dajali in šteli denar na soboto ali na kakršen koli drug njihov praznik. Nihče jim ne more ukazati ali jih prisiliti na kakšno reč, ki bi bila zoper njihove zakone. Če bi po naključju do takšnega ukaza prišlo, je neveljaven in nihče jih ne more prisiliti na nobeno stvar, ko da ga ni bilo. Dalje, da so mesarji obvezani imenovanemu Jožefu itd. dajati meso in ob času klati živino po njihovih potrebah, kakršno bodo zahtevali, in iskati živali po njihovih navadah in jim to meso prodajati po cenah, kakor ga prodajajo kristjanom. Ne sme pa to meso izvirati iz sumljivega kraja in mora biti zdravo. Razen tega smejo Židom prodajati vino, ne da plačajo dac. Dalje, da je treba imenovanemu Jožefu itd. dati zemljišče za njegovo grobišče, kakršno so ob drugih priložnostih dobili drugi Židje. Dalje, da si smejo napraviti sinagogo in doma opravljati svoje obrede in druge svoje ceremonije. Dalje, da si lahko pripeljejo učitelje za svoje otroke in druge Žide, če jih bo volja. Dalje, da morajo od 15. leta dalje na svojem gornjem oblačilu nositi znamenje O. Če bi se ugotovilo, da je guba ali kakšna druga stvar zakrila to znamenje, ne morejo biti obsojeni, če ga le imajo. Kadar so na poti ali na barki, jim ni treba nositi tega O, da ne bi vzbujali spogledovanja; to velja za vse dežele in kraje od njihovega odhoda z doma do njihove vrnitve domov. Ta določba v celoti velja za vso to Istro in za vse dežele in kraje Beneške republike, razen za Benetke. Dalje, da žene niso dolžne nositi tega O.

Sedemnajstič, če bi kakšen zalog izkvarile miši ali molji ali če bi imenovani Jožef itd. bili s silo oropani ali na kak drug način ali če bi jim hiša pogorela, da niso dolžni nobenega povračila za zaloge. In vendar so obvezani na vso budnost in skrbnost do imenovanih zalogov, pošteno, brez goljufije in z vso svojo močjo. Dalje, da imenovani Jožef itd. lahko štejejo obresti za zaloge, ki so nanje posodili, za dobo dveh let. A ko mine eno leto posojila in obresti niso plačane, smejo imenovani, če jih je volja, te zaloge prodati na javni dražbi. Če pa še ni potekla doba imenovanih dveh let in se imenovani Židje dogovorijo z lastnikom ali z lastniki zalogov, da jih obdržijo še čez dobo teh dveh let, lahko štejejo vse tekoče obresti nadalje, dokler bodo ti zalogi pri njih. Dalje, da so imenovani Židje dolžni in obvezani štirikrat na leto na piranskem trgu razglasiti, da morajo tisti, ki imajo svoje zaloge pri teh Židih, pa je leto poteklo in obresti niso plačane, v roku 15 dni od razglasitve ali vzdigniti svoje zaloge ali plačati dotekle obresti. Drugače smejo imenovani Židje po tem roku zaloge prodati na javni dražbi. Pri tem pa morajo pošteno ravnati in tisto, kar ostane mimo kapitala, obresti in stroškov, vrniti lastniku ali lastnikom. Če pa izkupček ne bi kril kapitala, obresti in stroškov, so lastniki razliko dolžni Židom poravnati; pri tem se Židom naklanja sumarni in pospešeni postopek. Dalje, da sta za nadzorstvo prodaje teh zalogov določena eden izmed piranskih sodnikov in kancelir gospoda župana. Zalogi se prodajo tistemu, ki največ nudi, to pa velja le za zaloge meščanov in prebivalcev Pirana. Zaloge tujcev pa smejo imenovani Židje prodati vse skupaj po vrsti, kakor so bili zastavljeni, in tudi Židje sami lahko dražijo in kupujejo, kakor vsaka druga oseba.

Imenovani Žid Jožef lahko vzame enega družabnika ali več, kakor ga je volja, vpisane in

nevpisane, ali pa banko da drugemu, komur ga je volja s temi Kapitoli vred. Jožef itd. so prebivalcem piranske občine dolžni na zadostne zaloge posojati do vsote 1500 dukatov na vsako prošnjo in zahtevo, brez odlašanja in okolišev. Od te vsote do 2000 dukatov pa z rokom enega meseca od dneva zahteve. Če Židje ne bi posodili denarja, kakor je bilo zahtevano, si ga prosilec lahko poišče drugod, obresti in stroški pa padejo na njihov račun. Jožef, njegovi družabniki, dediči in nasledniki itd. nimajo nobenega predstojnika, ne cerkvenega ne svetnega sodnika, razen gospoda župana piranskega. In nihče jih ne more prisiliti, da bi posojali na dokazila in listine ali papirje, pisane z roko, ali pa na orožje kakršne koli vrste, če jim to ni pogodu. Če pa posodijo na takšne reči, Židje smejo računati obresti 4 noviče za liro na mesec za ves čas, kolikor posojilo traja, pa naj traja tudi sto let. Če bi se dogodilo, da bi kateri izmed Židov zahteval več obresti, kakor jih Kapitoli dovoljujejo, mora dolžniku razliko povrniti, če se je ta v roku treh mesecev pritožil pri sodniku, razen tega pa mora Žid plačati še dva solda globe za vsako liro, ki jo je vzel preveč. Če bi se dogodilo, da se kak zalog izgubi, morajo Židje plačati lastniku vsoto, enako glavnic, ki so jo posodili na zalog, če ni drugih legitimnih dokazil.

Kapitoli in pogodba med občino in Židi veljajo 10 naslednjih let od dneva, ko jih potrdi Beneška republika. In če jih 6 mesecev pred potekom te dobe nobena stranka ne odpove, se štejejo za veljavne še za nadaljnjih 5 let. Če pa pogodba po 10 letih preneha, morajo Židje razglasiti, naj vsi upniki v roku enega meseca vzdignejo svoje zaloge, drugače jih smejo prodati na dražbi. Pa tudi če banka preneha, ostanejo sicer vsi Kapitoli v veljavi in tudi smejo pobirati obresti, dokler ne bodo izplačani, če-

prav posojati ne morejo več. In ko opravijo svoje razglasitve in dražbe, lahko prosto odpeljejo svoje družine in blago, kamor jih je volja, ne da bi jih kdo nadlegoval. Na veliki petek se morajo Židje od zvona do zvona zadrževati doma, tam pa jih nihče ne sme nadlegovati. Ti Kapitoli se pri Beneški republiki potrjujejo na njihove stroške. En mesec potem, ko so potrjeni, morajo Židje priti v Piranščino posojati denar, drugače jih zadene globa 100 lir.

Zadnji paragrafi Kapitolov, ki v celoti urejajo, kakor smo videli sleherno malenkost, ki bi se lahko primerila, potrjujejo, deloma pa še razširjajo pravice in prednosti, ki jih židovskim bankirjem dajejo prejšnja določila. Po vsej Istri, kjer občine še nimajo svojih bank, lahko piranski židje vzdržujejo svoje zastopnike, da tam tujcem posojajo denar. Obresti pa tedaj tečejo šele od dneva, ko so ta posojila vpisana v bančne knjige v Piranu. V Piranu noben drug Žid ne more imeti banke na zaloge pod globo 100 lir za vsakokrat. Ena tretjina te globe pripade Beneški republiki, ena tretjina gospodu županu, ena tretjina pa tožnikom. Jožef in njegovi lahko zase izkoristijo tudi sleherno drugo prednost, ki jo z drugimi Kapitoli uživajo Židje kjer koli v Beneški republiki, če ne nasprotujejo piranskim. Nazadnje pa še, da nihče ne more spreminjati nobenega določila v Kapitoli, dokler bodo ti Židje in njihovi nasledniki v Piranu.

Ludvik Mrzel

OPOMBE

1. Antonio Ive: Dei banchi feneratizj e Capitoli degli ebrei di Pirano e dei Monti di pietà in Istria, Rovigno 1881. — 2. Veliko dragocenih dokumentov iz piranskega — kakor tudi iz drugih istrskih arhivov — so očitno odnesli Italijani v dobi provizorija po vojni. To vprašanje med našo državo in Italijo še čaka rešitve.

MUZEJSKE NOVICE

POKRAJINSKI MUZEJ ZA POMURJE

Minila so tri leta, odkar je bil odprt eden izmed mlajših muzejev v Sloveniji — Pokrajinski muzej za Pomurje. Nastal in zrasel je ne samo na željo posameznih pomurskih prosvetnih delavcev ali kot reprezentativna kulturna ustanova, temveč kot pomemben kulturni in znanstveni činitelj v skrajnem severovzhodnem delu Slovenije.

Nekdanji Szaparyjev grad

V lepem parku s častiljivimi drevesnimi veterani stoji sredi Murske Sobotne kulturnozgodovinski spomenik — stari baročni grad iz XVI. stoletja. Grad je poznofeodalna zgradba z baročnim portalom, nekdanj z grbom Szaparyjev, in baročno poslikano grajsko dvorano. V letu 1935, ko ga je vojaštvo izpraznilo, je zopet zaživel. Vendar pa kot kulturnozgodovinski spomenik služi danes mimo muzejskim še raznim drugim namenom, kajti le v delu prvega nadstropja je nameščen muzej. Delovno področje Pokrajinskega muzeja za Pomurje je svet ob Muri oziroma območje okraja Murska Sobota.

Muzej ima nalogo zbirati, hraniti in preučevati vse spomenike v Pomurju, omogočati strokovnjakom znanstveno preučevanje lastnih zbirk, urejati in vzdrževati razstave muzejskega gradiva, skrbeti za strokovno vodstvo, izdajati propagandne publikacije in širiti zanimanje za razstave in za izsledke znanstvenega muzejskega dela. V ta namen se vodstvo muzeja povezuje z drugimi muzeji, z državnimi organi, strokovnimi organizacijami, učnimi zavodi vseh vrst in s terenskimi zaupniki.

Muzej je danes utesnjen v skromno odmerjenih štirih razstavnih prostorih. Namen ima posredovati poleg arhivalij iz gibanja NOV v Pomurju in kulturnozgodovinskega gradiva